

ЭМОЦИОНАЛДЫ ЕРІК СФЕРАСЫ БҰЗЫЛҒАН БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Үмбетова Айгерім Аманқосқызы

aigerimamankos@mail.ru

7М01101 - Педагогика және психология білім бағдарламасының 1 курс магистранты
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, философия докторы (PhD) - Мугауина Г.О.

Эмоционалды-ерік сферасы бұзылған балалардың әлеуметтену ерекшеліктерін зерттеу және олардың әлеуметтік бейімделуін жақсартуға бағытталған әдістерді ұсыну.

Теориялық бөлім. Бұл бөлімде эмоционалды-ерік сферасы бұзылған балалардың психологиялық ерекшеліктері сипатталып, олардың әлеуметтену процесіне әсер ететін негізгі теориялар қарастырылады. Сонымен қатар, осы санаттағы балалардың мінез-құлқы мен эмоциялық реттелуіне байланысты ғылыми көзқарастар талданады.

Практикалық бөлім: Балалардың әлеуметтік ортаға бейімделу деңгейін анықтау мақсатында жүргізілген тәжірибелік зерттеу нәтижелері ұсынылады. Арнайы түзету әдістері, ойын және арт-терапия тәсілдері қолданылған эксперименттік жұмыстар сипатталады.

Балалардың психикалық денсаулығы үшін оң және теріс эмоциялардың болуы, сондай-ақ олардың дұрыс үйлесімі маңызды. Бұл эмоционалдық тепе-теңдік жан дүниенің тұрақтылығын сақтау үшін қажет.

Эмоционалдық тепе-теңдіктің бұзылуы эмоционалды бұзылуларға әкеледі, бұл өз кезегінде баланың жеке тұлғалық дамуының ауытқуларына және әлеуметтік байланыстарының бұзылуына ықпал етеді.

Эмоциялар баланың туған кезінен бастап негізгі рөл атқарады және оның ата-аналарына, сондай-ақ қоршаған ортаға деген қатынасын көрсетеді. Қазіргі уақытта балалардың жалпы денсаулық мәселелерімен қатар, мамандар эмоционалды-ерік бұзылыстарының көбейіп келе жатқанын атап өтуде. Бұл бұзылыстар әлеуметтік бейімделудің төмендігі, антиәлеуметтік мінез-құлыққа бейімділік, оқу процесіндегі қиындықтар сияқты күрделі мәселелерге алып келеді.

Эмоционалды-ерік сферасы балалардың дамуындағы маңызды аспект болып табылады, өйткені егер қарым-қатынасқа қатысушылар өз эмоцияларын басқара алмаса және басқа адамның эмоциялық күйін түсінбесе, өзара әрекет тиімді болмайды. Эмоциялар мен ерік өз алдына жеке құбылыстар болып табылады.

Өз зерттеулерінде Н.С. Глуханюк «ерік – адамның өз мінез-құлқы мен іс-әрекетін саналы түрде реттеуі, мақсатты әрекеттер мен қадамдарды орындау барысында ішкі және сыртқы қиындықтарды жеңе білу қабілеті» деп жазады [2].

Отбасылық психологияда эмоциялар мен ерік өзара байланысты элементтер ретінде қарастырылады және «эмоционалды-ерік сферасы» ұғымы қолданылады. Бұл ұғым белгілі бір жағдайларда белгілі бір қызмет түрлерін реттеуді сипаттау кезінде эксперименттік және қолданбалы зерттеулерде кеңінен пайдаланылады. Реттеу тұтас механизм ретінде әрекет етеді, ал тұлғаның әртүрлі қырлары өзара тығыз байланысты.

Сондықтан эмоционалдық және еріктік реттеудің өзара әрекеттесуі, жеке тұлғаның эмоционалдық және ерік сапаларының бірлігі мен дамуы өзекті мәселе болып қала береді.

Ғалым И.В. Дубровинаның пікірінше, «бұл – кез келген психикалық процестердің эмоционалды және еріктік компоненттері. Мысалы, белгілі бір мәселені шешу кезінде ойлау процесі біздің оған деген қарым-қатынасымызды (эмоциялар), мақсатымызды және оны шешуге деген ұмтылысымызды (ерік) қамтиды» деп көрсетеді [3].

Ғылыми жұмысым мектеп кеңістігінде ерекше білім беру қажеттіліктері (ЕБК) бар балаларды психологиялық қолдау және бейімдеу рөлі қарастырылады.

Ағзаның ортаға бейімделу мәселесі көптеген ғылыми бағыттарда зерттеліп келеді.

Психология ғылымында алғашқылардың бірі болып В.Вундт жеке тұлғаның табысты дамуы мен қоршаған ортаға бейімделуінің өзара тәуелділігін ашуға тырысты. Оның пікірінше, психологиялық ғылымның басты міндеттерінің бірі – жеке тұлғаның қоршаған ортамен өзара әрекеттесуіне байланысты мәселелерді зерттеу. Оның бейімделу процестерін зерттеуі көрсеткендей, өмір сүру үшін маңызды нақты міндеттерді шешуде бейімделу флора мен фаунаның әмбебап қасиеті ретінде қарастырылады.

Адамның бейімделуінің тиімді көрінісі оның икемділігі мен бейімделу мүмкіндіктерімен тікелей байланысты. Жалпы алғанда, икемділік пен бейімделу мүмкіндіктері келесідей арақатынаста болады:

- икемділік адамның өзін-өзі ортаға бейімдеу қабілетімен анықталады;
- бейімделу мүмкіндіктері осы қабілетті қамтамасыз ететін қасиеттермен анықталады [7].
- белсенді қарсы әрекетпен (арнайы бейімделу реакциясымен).

1936 жылы Г. Селье классикалық бейімделу синдромын үш кезеңнен тұратын процесс ретінде сипаттады, ол келесі сатылардан тұрады:

- Алаңдау кезеңі (реакциясы), ол өз кезегінде автордың пікірінше, екі фазаға бөлінеді: шок фазасы; қарсы әрекет фазасы. Егер тревога кезеңі үдей түссе, өлімге әкелуі мүмкін.
- Резистенттілік (қарсыласу) кезеңі – ағзаның қорғаныс сатысынан өткен жағдайында басталады.

- Тұрақты стресс әсерінен туындайтын қажу кезеңі.

Қазіргі зерттеушілер Г. Сельенің жалпы бейімделу синдромының классикалық моделін белгілі бір дәрежеде жаңғыртты, оның құрылымы келесідей көрініс тапты:

- Резистенттілік кезеңі;
- Қажу кезеңі, бұл негізінен зақымдану мен бұзылу процестерінің басым болуымен сипатталады.

Ағзадағы бейімделу процестерін ынталандыратын механизмдер бар.

Сондай-ақ, жалпы және жағдаяттық бейімделу түрлері ажыратылады, мұнда жалпы бейімделу бірқатар жүйелі жағдаяттық бейімделулерден тұрады. Әлеуметтік бейімделуді ортаның қолдауынсыз туындайтын қақтығыстың болмауы ретінде сипаттауға болады.

Әлеуметтік-психологиялық бейімделудің ерекшеліктері жеке тұлғаның әлеуметтік дағдыларды пайдалана отырып, проблемалық жағдайларды жену процесі ретінде көрініс табады. Бұл дағдылар алдыңғы даму кезеңдерінде қалыптасқан. Мұның бәрі топ ішіндегі өзара әрекеттестікті ішкі немесе сыртқы қақтығыстарсыз жүзеге асыруға ықпал етеді. Сондай-ақ, негізгі қызметті нәтижелі орындауға, рөлдік күтілімдерді ақтауға, өзін-өзі бекітуге және негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыруға көмектеседі.

Жеке тұлғаның өз қажеттіліктері мен талаптарына бейімделе алмауы дезадаптивтілік ұғымымен сипатталады. Мұндай адам қоғам тарапынан қойылатын әлеуметтік рөлдерді орындау талаптарына жауап беру қабілетін қамтамасыз ететін қажетті күйден айырылады.

Олай болса, дезадаптацияның негізгі белгісі деп – жеке тұлғаның ішкі және сыртқы сипаттағы қақтығыстарды бастан кешіруімен анықталады. Бұл жағдайда бейімделу процесінің бастапқы механизмі қақтығыстың өзі емес, проблемалық жағдайдың болуы болып табылады.

Бейімделу процесінің ерекшеліктерін түсіну үшін жеке тұлғаның дезадаптация деңгейін бағалау маңызды, өйткені бұл адамға бейімделу әрекетін бастауға мүмкіндік береді.

Бейімделу әрекетінің негізгі екі жолы бар:

- Бейімделу проблемалық жағдайларды өзгерту және жою арқылы жүзеге асырылады;
- Бейімделу жағдайды сақтай отырып, оған бейімделу арқылы жүреді.

Бейімделу мінез-құлқының ерекшеліктері: 1. шешім қабылдаудағы табыстылық; 2. бастамашылық таныту және болашақты айқын елестете білу.

Тиімді бейімделудің негізгі белгілері:

- жеке тұлғаның білім, білік және дағдыларды, сондай-ақ құзыреттілік пен шеберлікті меңгеруі (әлеуметтік белсенділік саласы);
- жақын, эмоционалды бай қарым-қатынастар орнату (жеке тұлғалық қарым-қатынас саласы).

Білім беру ұйымындағы ерекше білім беру қажеттіліктері бар (ЕБҚ) оқушылардың бейімделуінің ерекшелігі

Қоғамымызда болып жатқан өзгерістер қазіргі уақытта өсіп келе жатқан ұрпаққа үлкен әсер етеді, әсіресе бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік бейімделу процесіне ықпалын тигізеді. Соңғы жылдары педагог-психолог, дәрігерлер мен психологтардың назары бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік бейімделу процесінің бұзылу мәселесіне бағытталуда.

Бұл мәселе бойынша әртүрлі көзқарастар бар. Мысалы, психологтар Барцаева Е. В. [1], Бондаренко И. М. [2], Горелова А. Ю. [6] әлеуметтік бейімделудің бұзылу мәселесін мектептегі оқу талаптары мен баланың психофизиологиялық және әлеуметтік-психологиялық мәртебесінің сәйкес келмеуі ретінде қарастырады.

Бастауыш сынып оқушыларының бейімделуі туралы «олардың өмір салтының түбегейлі өзгеруімен сипатталады, бала қоғамдық маңызы бар және қоғамдық бағаланатын іс-әрекет – оқу іс-әрекетін жүзеге асыра бастайды. Бұл оны айналасындағы барлық адамдарға қатысты мүлдем жаңа жағдайға қояды» [7].

ЕБҚ балалар – бұл денсаулық жағдайына байланысты арнайы жағдайлар жасалмаса, толыққанды жалпы білім ала алмайтын балалар. Жеке оқу бағдарламасын әзірлеу, оны баланың ерекшеліктері мен мүмкіндіктеріне бейімдеу көбінесе қажеттілік болып табылады.

Ағзаның бейімделуі – бұл өзгермелі сыртқы жағдайларға бейімделу процесі. Бірақ бұл тек бейімделу ғана емес, сонымен қатар бастауыш сынып оқушыларының дамуына арнайы жағдайлар жасау дегенді білдіреді.

Осылайша, бастауыш сынып оқушыларының бейімделуі – бұл баланың жеке дамуына бейімделу процесі, ол оның қоғам талаптары мен нормаларына сәйкес келуіне мүмкіндік береді.

Бастауыш сынып оқушысының бейімделуін қамтамасыз ету үшін педагогтар мен психологтар баланың болашақ дамуына қажетті жағдайларды жасауға ерекше назар аударуы тиіс [7].

Мемлекеттік саясаттың маңызды міндеттерінің бірі – ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың білім алу құқығын жүзеге асыруды қамтамасыз ету. ЕБҚ балаларды мектеп өміріне бейімдеу үшін арнайы жағдайлар жасау қажет.

Бұл бейімдеу процесінің негізгі міндеттеріне мыналар жатады:

- бастауыш сынып оқушылары үшін тәрбиелік-ақпараттық іс-шараларды ұйымдастыру;
- балаларға жеке көзқарас пен қолдау көрсету, олардың ата-аналарына көмек көрсету;
- ата-аналарды психологиялық-педагогикалық ағарту;
- мектепте жұмыс істейтін барлық мамандардың жұмысын үйлестіру.

Балалардың когнитивтік белсенділігінің дамуы және тұлғалық қалыптасу процесі кейбір даму бұзылыстары салдарынан қиындайды. Сондықтан олар қоршаған ортаға бейімделу барысында түрлі қиындықтарға тап болады.

Көбінесе, ЕБҚ балалардың қоғамға бейімделуін эмоционалдық және мінез-құлықтық бұзылулар қиындатады. Мұндай бұзылулар көбінесе сенсорлық және әлеуметтік депривацияның салдарынан пайда болады. Бұл өз кезегінде баланың отбасында немесе мектептегі тәрбиелік жағдайларының жеткіліксіздігіне байланысты туындайды.

Инклюзия балаларымен эмоционалды ерік сферасы бұзылған балаларды әлеуметтендірудің ерекшеліктері білім беру мекемелерінде бірқатар қиындықтарға тап болуы мүмкін. Мысалы, нашар эмоционалды ерік сферасы бұзылған, ақыл-ой белсенділігі баяу, мәтіннің немесе сөйлеудің мағынасын әрдайым дұрыс түсінбейтін бастауыш сынып оқушысы келеке-мазаққа ұшырауы мүмкін. Қоғамдық мінез-құлықтың жалпы қабылданған нормалары мен ережелерін меңгеруде де қиындықтар туындауы мүмкін, оларды түсінбеу және маңыздылығын ұғынбау бала үшін психологиялық-эмоционалды жағдайға, сондай-ақ физикалық денсаулыққа қауіпті болуы мүмкін. Немесе естімейтін бастауыш сынып оқушылары өздерінің есту қабілеті бар құрдастарымен байланыс орнатудан бас тартып, өздеріне қамалып, немесе егер топта осындай қиындықтары бар балалар болса, жеке топ құрады.

Отбасында көп назар аударған естімейтін бала, оқу орындарында барлығымен теңескенде, өзінің жеке кемшілігін сезінуі мүмкін. Мұғалімдер де бастауыш сынып оқушыларының даму ерекшеліктері мен қыр-сырларын толық білмейді және көбінесе мұндай балаларды сыныпқа қабылдауға құлықсыз немесе еріксіз болады. Қазіргі білім беру кеңістігінде эмоционалды-ерік сферасы бұзылған балалардың бар балалар мен әдеттегі балалар арасындағы қабырға-турникетті жеңу үшін мейнстриминг бағдарламалары қолданылады.

Мейнстриминг – бұл мүгедек балалар мен әдеттегі балалардың бірлескен сабақтарында және демалыс ұйымдастырудағы бағдарламалар. Бұл бағдарламалар балалар мен жасөспірімдердің әлеуметтік оқыту құралы ретінде үлкен мәнге ие болып, оқу үдерісіне қатысушылардың келесі негізгі дағдылары мен тұлғалық қасиеттерін дамытуға көмектеседі:

- әлеуметтік құзыреттілік (қамқорлық сезімі, мобильділік, коммуникативтік дағдыларды дамыту және шығармашылық тәсілдерді қолдану);

- мәселе шешу дағдылары (болжау жасау, өз әрекеттері үшін жауапкершілік алу, стандартты емес шешімдер табу);

- тәуелсіздік, сенімділік сезімі, тұлғалық өзін-өзі бекіту, өзін-өзі түзету, өзін-өзі бақылау;

- мақсат қою дағдылары (өз күштерін және мүмкіндіктерін дұрыс бағалай білу, өз-өзін дұрыс бағалау, мотивация мен мақсаттарды қалыптастыру).

Жоғарыда айтылғандар эмоционалды ерік сферасы бұзылған балалардың бейімделуі қазіргі білім берудің жетекші үрдістерінің бірі болып табылатынын көрсетеді, ол мүгедектігі бар адамдарға сапалы білім алу мен толыққанды әлеуметтену процесін қамтамасыз етуге көмектеседі.

Қорытынды. Эмоционалды-ерік сферасы бұзылған балалардың әлеуметтенуінде психологиялық қолдаудың, арнайы педагогикалық әдістердің және түзету жұмыстарының маңыздылығы анықталды. Мұндай балалардың толыққанды әлеуметтенуі үшін кешенді психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесін дамыту қажет. Тиімді әдістерді қолдану олардың қоғамға бейімделуін жеңілдетіп, әлеуметтік дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Барцаева Е.В. Мектепке дейінгі жастағы балалардың ерекше қажеттіліктері бар балаларды қосымша білім беру ұйымдарында бейімдеу процесін модельдеу [Текст] / Е.В. Барцаева // Интеграция ғылымы мен білім беру ХХІ ғасырда: психология, педагогика, дефектология. 2016. - Б. 359–363.

2. Бондаренко И.М. Ерекше қажеттіліктері бар балаларды психолого-педагогикалық қолдаудың жеке білім беру бағдарламасын жасау: Әдістемелік ұсынымдар [Текст] / И. М. Бондаренко, А. М. Ковешникова. -Москва: Речь, 2012. - Б. 22–36.

3. Выготский Л.С. Арнайы мектептердің түлектерінің еңбек және қоғамдық қызмет мәселелері [Текст] / Л. С. Выготский. -Москва: Академия, 1999. - 217 б.

4. Гилевич И. М. Егер есту қабілеті төмен баланың жалпы мектепте оқуы [Текст] / И.М. Гилевич, Л.И. Тигранова // Дефектология. - 1995. - № 3. - Б. 24–28.

Головчиц, Л.А. Нашар еститін балаларды оқыту мен тәрбиелеудің мүмкіндіктері [Текст] / Л.А. Головчиц // Дефектология. - 1991. - № 2. - Б. 45–52.

5. Горелова А.Ю. Ерекше қажеттіліктері бар балаларды психологиялық қолдау [Текст] / А.Ю. Горелова. - Москва: Аспект Пресс, 2013. - 132 б.

6. Ибрагимова Р.Ю. Есту қабілеті бұзылған балалардың мектепке бейімделу қиындықтары / Р.Ю. Ибрагимова // Дефектология. - 2010. - № 7 - Б. 17–18.

7. Рубинштейн, С.Л. Жалпы психология негіздері [Текст] / С. Л. Рубинштейн. -Санкт-Петербург: Питер баспасы, 2012. - 713 б.